Hamdija Kreševljaković:

Husein kapetan Gradaščević

Zmaj od Bosne

Kula Huseinova u Gradačcu

Sarajevo 1931.
Hrvatska Tiskara d. d.

I.

I nakon pada bosanskog kraljevstva 1463. i zemlje Hercegove 1483. sve do polovice prošlog stoljeća vodilo je plemstvo glavnu riječ u ovim zemljama i po njemu i njegovim pravima i povlasticama imala je Herceg-Bosna izniman položaj u osmanskom carstvu. Po dolasku Osmanlija prihvatilo je patarensko plemstvo i velik dio naroda dragovoljno islam, jer prisilne konverzije nije bilo. U narodnosnom pogledu nije se desila skoro nikakva promjena, pa je Bosna i za turske uprave potpuno očuvala svoj slavenski karakter. I seljak i plemić, građanin, obrtnik i trgovac govorili su čistim hrvatskim jezikom i očuvali svoje običaje.

Budnim okom pazilo je naše plemstvo na svoja prava i povlastice i u svako doba bilo spremno na oružje protiv onoga, ko bi ih pokušao okrnjiti, pa makar to bio i sam sultan. S opadanjem ugleda Porte rasla je moć plemstva, osobito od katastrofe pod Bečom 1683. i slavne pobjede pod Banjom Lukom 1737., koju izvojštiše Bošnjaci zadobivši naročito priznanje od sultana Mahmuda I. Ovo je i dovelo, da je Bosna postala država u državi, a Sarajevo kao sjedište jeničara i kao najglavniji centar obrta i trgovine — esnafska republika. Bosansko plemstvo nije smatralo svoju domovinu sastavnim dijelom osmanskog carstva, nego nekom vrsti savezne države osmanske carevine.

Uz plemstvo po krvi nastalo je početkom 18. stoljeća novo plemstvo: vojničko-političko. To su kapetani i ajani.

Bosanski veziri, carski namjesnici, sjedili su od 1639. do 1851. u Travniku, vezirskom gradu, a zapovjednik bosanskih jeničara u Sarajevu; tvrđavama su upravljali kapetani, a gradovima muselimi. Uz to su gradovi imali svoje ajane.

Kapetanska je čast bila nasljedna. Kapetani su bili apsolutni gospodari svojih kapetanija. Oni su mahom iz starih plemićkih porodica, ali ima slučajeva, da se kapetanije dočepao koji put i neplemić. Po Hammeru bilo je početkom 19. stoljeća 48 kapetanija u Bosni i Hercegovini. Često se puta desilo, da su pojedini kapetani između se ratovali ne mareći za vezira u Travniku ni sultana u Stambolu. U ovo je doba i nastala ona narodna:

Oj Bojčiću, bojiš li se Boga?
Boga malo, a cara nimalo,
A vezira ko dorata moga.

Bjegunac iz jedne kapetanije nalazio je sigurno utočište u drugoj, kao da je prebjegao iz jedne države u drugu. Jednodušnost bi zavladala, kad bi zaprijetila pogibao izvana.

Početkom 18. stoljeća dobili su gradovi pravo od sultana, da njihovi viđeniji ljudi između sebe biraju po jednog predstavnika, ajana, koji će njihova prava kod državnih organa zastupati i čuvati. Ajani su birani na izvjesno vrijeme, pa i doživotno, ali mahom iz istih porodica. Tako je od toga običaja biranja ajana iz istih porodica, postalo kao neko nasljedno pravo ajana i prelazilo je stalno od oca na sina. Ovo su pravo gradovima podijelili sultani stoga, što su početkom 18. stoljeća podanici bili ostavljeni na milost i nemilost pojedinih provincijskih starješina, vezira i paša, budući je centralna vlast bila svedena do potpune svoje nemoći. I da bi se paralizirala obijest pokrajinskih starješina, koji su se i odmetali od centralne vlasti, dato je ovo pravo gradovima. Ajani su neka vrst gradskih tribuna, kojima se Porta služila da suzbije samovolju svojih nazovi predstavnika i organa[1]). Ajani su se sastajali u svim važnijim poslovima na vijeće u Travniku, kome je predsjedao bosanski vezir (medžlisi ajan).

Čast i vlast kapetana i ajana dokinuo je bosanski vezir Mehmed Salih paša Vedžihija[2]). Potomci prvih zovu se Kapetanovići, a drugih Ajanovići.

Slabiji veziri bili su igračka u rukama plemstva, naročito vojničkog i političkog, dok su energičniji dolazili s njima često u sukob. U ovakim slučajevima podijelilo bi se plemstvo u dva tabora; jedni su bili uz vezira, a drugi protiv njega. Zahvaljujući neslozi, toj prirođenoj slavenskoj bolesti, i najgori vezir mogao je imati svoju stranku. Veziri su progonili, sjekli i zatvarali svoje protivnike, a što je još žalosnije, u tome bi ih pomagali njihovi privrženici. I skoro svaki put bi uspjelo opoziciji, da Carigrad makne ovakog vezira s Bosne uvažujući zasluge Bošnjaka za carstvo.

Velik dio bosansko-hercegovačkog plemstva ustao je prije sto godina na oružje protiv reforama sultana Mahmuda II. Mahmud II. zaveo je novu vojsku ili nizam, a ukinuo jeničare, koji su kroz decenije bili na putu svakom napretku države. Konzervativnom plemstvu bili su jeničari glavni oslonac i u njihovom dokidanju uvidjelo je plemstvo opasnost po svoj opstanak i to je bio povod ovom pokretu.

---

1) Pavlović: Pokret u Bosni i Albaniji protivu reforama Mahmuda II. Beograd 1913., str. 14 i 15.

2) Vedžihija je bio na Bosni od 13. srpnja 1835 do rujna 1840.

II.

Sa 19. svibnjem 1826. započinje u osmanskom carstvu novo doba. Toga dana zavedena je u cijeloj državi nova, na europski način uređena vojska t. zv. muallemi iskendž (izvježbana ruka) ili nizam.[3]) Prvih dana mjeseca lipnja pobuniše se jeničari i zatražiše, da se ova odredba povuče. Jeničari su podigli Tursku do vrhunca slave i moći, ali kad su postali nedisciplinovan elemenat, pridonijeli su mnogo naglom opadanju države. Njihova buna u Carigradu krvavo je ugušena, a 16. lipnja 1826 izašao je ferman sultana Mahmuda II. kojim se ukidaju jeničari u cijelom carstvu.

Kada se čulo u Bosni za ove krupne događaje i kada je ferman pročitan u Travniku, pobuniše se jeničari po cijeloj zemlji, osobito u Sarajevu, glavnom leglu njihovu. Uz njih pristade i najveći dio plemstva, koje je uočilo u dokidanju jeničara opasnost po svoja prava i povlastice pa čak i po samu vjeru. Na 20. srpnja pročitan je isti ferman i u Sarajevu na Musali, a jeničari se sastadoše u dvorištu Careve džamije i zaključiše, da ne priznaju careva fermana ni pašine bujruldije, kojom je imenovan Batalaga zapovjednikom u Sarajevu. Tu je bio izabran za jeničarskog agu Aliaga Ruščuklija, do tada zapovjednik bosanskih jeničara. Ove zaključke javiše pismeno cijeloj Bosni. Osim Zvornika, Novog Pazara i Sjenice odobri sva zemlja ovaj korak i priključi se Sarajlijama.

Čuvši u Carigradu za ovaj otpor poslaše dvojicu odličnih ljudi, Arifbega i Ahmed eff. u Sarajevo, da svjetuju jeničarske prvake, da se okane otpora. Ovi došavši u Novi Pazar i razabravši kakve su prilike u Sarajevu, ne smjedoše ni doći među jeničare, no se počeše odanle dopisivati s njima i Portom. Iz Carigrada poslaše sada nekog Mesudagu, ali i on ne dopre dalje od Novog Pazara i napokon dobi nalog da ide u Beograd.

Radi ovih nereda svrgnut je bosanski vezir Mustafa paša Belenlija[4]), čast mu vezira oduzeta i određeno mu, da se nastani u Krkklisi. Mjesto njega imenovan je 22. prosinca 1826. beogradski muhafiz Abdurrahim paša, čovjek vrlo lukav i odvažan. Kako je Zvornik bio protiv jeničara, nastani se novi vezir najprije u Zvorniku i sprijatelji se s kapetanom Fidahićem. Razboritiji ljudi u Sarajevu bili su također protiv jeničara i stupiše u vezu s Abdurrahim pašom. Pod vodstvom Alibega Fidahića poslao je Abdurrahim 1000 vojnika u Sarajevo, koji stigoše 17. veljače 1827. Po nalogu Abdurrahimovu, što prijevarom što silom otpremiše 6. i 7. ožujka jeničarske prvake u Zvornik gdje ih paša dade pogubiti (9. ožujka 1827.). Ovdje je platio glavom i Aliaga Ruščuklija. Ovaj je pokolj opjevan i u narodnoj pjesmi, koja je nastala neposredno iza tog događaja, a prvi put je tiska-

---

3) Rosen: Geschichte der Türkei I., Leipzig 1866. str. 9.

4) Imenovan bosanskim vezirom 12. V. 1826.

na 1851.[5]) Na poziv jedne deputacije stiže i Abdurrahim paša u Sarajevo 24. ožujka i kroz kratko vrijeme prorijedi bosanske jeničare. I mnogi nedužni ljudi platiše životom po onoj narodnoj: Uz suha drva gore i sirova. Za nedužne žrtve puno je krivlji Fadil eff. Šerifović nego Abdurrahim.

Slijedeće godine došlo je do rata između Turske i Rusije. Abdurrahim je trebao poslati oveću vojsku iz Bosne. Pri sakupljanju vojske propao je njegov krvlju polučeni uspjeh. Kad je naime četa iz Visokog protiv njegove zapovijedi došla 19. lipnja 1828. u Sarajevo, plane njegovom krivnjom u gradu buna. Paša se zatvori u svoju rezidenciju, oko koje se razvi boj. Nemiri potrajaše 10 dana i svršiše tako, da je paša po želji buntovnika morao ostaviti grad i seliti u vezirski Travnik.[6]) Na 29. spomenutog mjeseca ostavio je paša Sarajevo i sa svojom svitom krenuo put Busovače, odakle je bujruldijom javio cijeloj Bosni, kako se u Sarajevu pobunilo nekoliko lola, a on da se svojevoljno uklonio iz Sarajeva. Iz Busovače otišao je u Posavinu na imanje Husein kapetana Gradaščevića u Zovik,[7]) a ne u Travnik, kako to navode neki historici i tu dočekao ferman, kojim je opozvan s Bosne. U kolovozu ostavio je Bosnu. Porta ga je opozvala 18. kolovoza radi sramotnog odlaska iz Sarajeva i brojnih tužbi, što su stizale protiv zuluma njegova. Od kolovođa ove pobune narodna je pjesma zapamtila Hasana bajraktara Zubovića.

Mnoge pristaše Abdurrahimove bijahu odlikovane, a među njima i Fidahić, dobio je naslov paše.

Novi vezir Morali Ali Namik stiže u rujnu 1828. u Travnik. Bio je to čovjek blag i nastojao je postići lijepim načinom ono, što je postigao njegov predšasnik strogošću. Bošnjaci su ovu dobrotu shvatili kao slabost, pa ga je ohrabreno plemstvo upravo preziralo. Mrzili su ga, jer nije nosio odijelo i kauk kao stari veziri, već sasvim drugačije i jednostavan fes, a to je vrijeđalo jeničarski duh Bošnjaka, naročito konzervativnoga plemstva.[8])

Uza sve neprilike u zemlji uspio je Namik paša otpremiti nešto vojske protiv Rusa, a radi toga dobili su Bošnjaci od sultana posebnu zahvalu u lipnju 1829. Na glas, da su Rusi stigli do Jedrene, opet je opremljena pomoćna vojska s Namik pašom na čelu, ali stiže nakon sklopljenog mira (14. IX. 1829.). Do kraja 1829. povrate se Bošnjaci svojim kućama.

---

5) Jukić: Bosanski Prijatelj II. sv., str. 100—102.

6) Početak ukidanja jeničara u Bosni. Kalendar »Pravda« za 1925., str. 49—58.

7) Pismo Huseina Gradaščevića knezu Metternichu od 13. jula 1832.; — Rašid bej: Istorija čudnovatih događaja u Beogradu i Srbiji. Spomenik S. K. A. XXIII. str. 28.

8) Bašagić: Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine str. 138.

I nakon ovog rata nije jenjalo gibanje u Bosni. Carska zahvala ojunačila je Bošnjake, a Namik pašin je ugled sve više padao; on nije bio kadar skinuti ni sarajevskog muselima. I vlada je u Carigradu kušala mirnim načinom djelovati na otpornike protiv reforama, te pozva neke poglavice i kapetane na veliko vijeće u Carigrad, kome je predsjedao sami sultan. Ovdje ih je lijepim načinom nagovarao, da prihvate reforme, ali uzalud. Karakterističnu anegdotu s ovoga vijeća donosi Martić u svojim »Zapamćenjima«: U vijeću skinuše svi Bošnjaci čalme s glave, samo to ne učiniše Mustafa aga Zlatarević iz Sarajeva i derventski kapetan Mahmudbeg. Sultan reče kapetanu: »Znaš li ti, da bi ti mogao skinuti i glavu! On pritisne jednom rukom čalmu na glavu, a drugom pokaže na vrat i reče: »čuješ, care, ovako je s glavom skupa možeš skinuti, ali s glave ne možeš.«

I ako su se Bošnjaci odazvali carskom pozivu i sudjelovali u ratu protiv Rusa, ipak nijesu htjeli dragovoljno pristati na reforme držeći da proizlaze od kršćana. U reformama su vidjeli opasnost po islamsku vjeru, a plemići još i potpuno uništenje svojih prava i povlastica. Mahmuda II. zvali su gjaur-sultan. Javno mnijenje vladalo je među prvacima i čaršijom, da će sultan hvatati po Bosni mladiće ne uzimajući ni na što obzir i goniti ih na silu u nove odžake, gdje će služiti uvijek bez zamjene. Dakako to nije prijalo plemstvu, koje je smatralo Bosnu državom u državi, u njoj su vladali na svoju ruku i davali sultanu onoliko vojske, koliko bi odredilo njihovo vijeće.[9]) Porta je počela provoditi reforme po raznim djelovima carstva, a Bošnjaci su već bili uvjereni, da će danas ili sjutra doći red i na njihovu domovinu, kako su to i neki znaci govorili. U to je prvih dana siječnja 1831. došao u Bosnu Portin povjerenik, da pomogne Ali Namik paši provesti reforme. Kada se u Sarajevu saznalo, zašto je došao povjerenik iz Carigrada, došlo je do izgreda, u kojim je palo 25 vezirovih pristaša, a 60 ih pobježe iz grada.[10])

Herceg-Bosnom kolale su saije s pismima pojedinih prvaka i kapetana a osobito je bio živ saobraćaj između Sarajeva, Banja Luke, Dervente, Gradačca, Tešnja i Maglaja[11]) i napokon se sporazumješe, da se sastanu u Tuzli i dogovore o zajedničkom otporu. Zbor je trajao od 20. siječnja do 5. veljače 1831. Zaključeno je oprijeti se svim silama zavođenju reforama i ustupanju podrinskih nahija Srbiji i tražiti nezavisnost Bosne. Za vođu pokreta izabraše mladog kapetana od Gradačca Huseina.

Koliko je učesnika bilo na ovom zboru, nezna se. Isto tako nije nam poznato, zašto je pao izbor na ovako mlada čovjeka i skorojevića, ako ne zato, što je Husein bio u naponu snage, vanredno bogat a i kod raje viđen, jer se i o raji u ovakom momentu

---

9) Bašagić o. c. str. 139.

10) Isp. Pavlović str. 11.

11) Posonienses ephemerides politico-statisticae, 1831., broj 8.

moralo voditi računa, da se mogne uspješnije voditi borba protiv Porte i »đaur sultana«, na kog se bio digao i Mehmed Alija u Egiptu i Mustafa paša u Skadru.

III.

U zapadnom djelu bosanske Posavine leži malo, vanredno lijepo naselje Gradačac ili Grad, poznato u povijesti Bosne 18. i prvih decenija 19. stoljeća. Svoje ime dobilo je po utvrdi, koja još i danas postoji u dobrom stanju prema ostalim našim utvrdama. Tvrđava je na jednom brežuljku, vrh kog se diže kula, s koje je prekrasan vidik na sve strane. U toj kuli rodio se naš Husein kapetan oko 1802. Ovaj je grad bio u vlasti Huseinovih pređa od prvih godina 18. stoljeća, ako ne još i otprije.

Prvi poznati član ove porodice i kapetan grada bio je Ćose Ahmed kapetan, a živio je početkom 18. stoljeća. Poslije njega bili su kapetani: Mehmed I., Mehmed II., Osman, Murat i Husein. Osman kapetan, sin Mehmeda II., sagradio je one tri kapije 1223. (po h.) i bez sumnje ono je njegov lik, što se još i danas vidi na kapiji kraj džamije, premda u Gradačcu govore, da je Huseinov. Umro je prije 1814. Iza Osman kapetana ostala su četiri sina Murat, Husein, Osman paša i Hadži Bećirbeg Ova je porodica bila vrlo bogata i ugledna. Pripadao joj je cijeli onaj plodni kraj, što se prostire od Gradačca prema Gračanici, Modriču, Šamcu i Brčkom.

Murat kapetan ovjekovječio je svoje ime gradnjom dviju medresa (Gračanica i Gradačac) za koje je ostavio velik vakuf. Pogubio ga je paša Dželalija u Travniku 1821. s ostalim prvacima bosanskim. Pokopan je kod Alibegove džamije. Po njegovoj smrti postao je Husein kapetanom od Gradačca.

Mladost je proveo u očevoj kući onako, kako su ju provodili sinovi drugih begova. Majka mu je bila Đurđijanka, veoma pametna i pobožna žena. Sina je odgojila u islamskom duhu tako, da je uvijek najtočnije vršio sve vjerske propise i u tome više puta prelazio u skrajnost. Arapsku kaligrafiju učio je pred Mulom Mestvicom (Divovićem) iz Sarajeva, koji je služio dvije godine kao pisar kod Murat kapetana, što saznajemo iz Muline bilježnice.[12]) Što je još učio i pred kim, nije nam sad poznato. Rastao je u burnim vremenima. Slušao je pričanja o srpskom ustanku pod Crnim Đorđem od svojih zemljaka, koji su sudjelovali u borbi protiv ustaša; proživio je burne dane pod Ali Dželaludin pašom i Abdurrahimom, uz kog je i on pristao. Oženio se prije dvadesete godine, jer mu se sin Muhamed rodio 1822. Jedanaest godina bio je kapetan (1821.—1832.). Njegova je kapetanija bila najbolje upravljana i najsrećnija u cijeloj Bosni.

[12]) Originalni primjerak ove bilježnice u Riza eff. Muderizovića, pristava zem. muzeja u Sarajevu.

Gradačac iza okupacije (1878. g.).

Podloženu raju nije bez razloga kinjio i progonio. Baš u njegovoj kapetaniji, u Tolisi, podignuta je 1823. prva zgrada za katoličku pučku školu zauzimanjem fra Ilije Starčevića,[13]) sagrađena crkva za 1500 duša i prostran župni stan od 8 soba i to sve bez carskog berata.[14]) Starčević je uživao osobite simpatije i veliko povjerenje Husein kapetana.

Husein je podigao uz gradska vrata krasnu džamiju s velikim kubetom, koja spada među najljepše i najprostranije u Herceg-Bosni i blizu nje sahat kulu. Džamija je sagrađena 1242. (1826.) i zove se po njemu Huseinija. Za nju je privezao velik vakuf. Jednu džamiju iz temelja obnovio je njegov otac u Modriču.

U današnjem selu Čardaku kojih 8 km od Gradačca prema sjeveru napravio je Husein otok (adu) iskopavši dosta dubok, kojih 100 m širok i nekoliko kilometara dug hendek, u koji je naveo vodu. Na ovom otoku sagradio je dvor, ljepši od onog u Gradačcu, a na jednom malom humku čardak, po kome je ovo selo dobilo ime. Ovdje je imao golem pčelinjak, zvjerinjak i lovište. Tu mu bijaše najmilije boravište. Od svega ovoga danas se vide tragovi hendeka i temelji dvorca, koji je po Huseinovoj zapovijedi zapaljen 1832., kad se spremio na bijeg u Slavoniju. Na prostranom imanju bilo je više dvoraca, kula i čardaka, kojima se još danas zna za mjesto. Uz Huseinov otok diže se danas samostan »Doloroza«. I zaista je Husein imao pravo, kad je pišući kako je postao vođa i vezir na Bosni izgovarao se,da mu do tog nije bilo: »Meni je dosta bilo moga Gospodstva Kapetanluka. kojim sam se bolje vlado i živio nego i jedan od kapetana bosanskije kao jedan vezir.«

Iz jednog pisma vidi se, da je 1827. bio punih devet mjeseci van svoje kapetanije. To je vrijeme proveo u Zvorniku i Sarajevu uz Abdurrahima pašu i gledajući, što ovaj radi od njegove braće, mogao je uvidjeti, što se sprema Bosni i postati odriješiti neprijatelj Porte i reforama.

U listopadu 1827. povratio se je u svoju kapetaniju. Na 23. istog mjeseca pozdravilo ga je pet posavskih župnika fratara, među kojima je bio i fra Ilija Starčević. S njim je ovaj put Husein kapetan duže na samu razgovarao i s njim stupio u užu vezu. Od Starčevića je tražio, da ga izvješćuje, šta novine pišu. S njim se često sastajao i raspravljao. Fra Ilija mu je utro put i do ćesara u Beču, kojim se Husein nije osobito koristio.

Za ovaj potajni rad sigurno je saznao Abdurrahim paša, jer se već 26. veljače 1828. obratio bujruldijom na onovremenog biskupa fra Augustina Miletića, u kojoj ga moli, da podložene župnike uputi neka se bave svojim poslom, a ne miješaju u upravne poslove cara i vezira, što je ovaj i učinio posebnom

---

13) Starčević rođen u Rajiću u Posavini 1794. umro u Beču 1845.

14) dr. Jelenić: Kultura i bosanski franjevci II. str. 306.

okružnicom od 29. veljače 1828. na sve gvardijane, župnike i njihove pomoćnike.[15])

Posebnim fermanom od ožujka 1829. data je zvornička kapetanja Ali paši Fidahiću za njegove zasluge učinjene caru i veziru. Zvornički kapetan Mahmud, brat Ali pašin nije htio ni čuti za ovaj ferman, jer se kapetanije nasljeđuju a ne daju fermanom te je odlučio braniti se oružjem. Uza nj su pristali i drugi kapetani, jer su se bojali, da se i njima slično ne desi. Godinu dana trajala je borba među braćom. Ni intervencija Namik pašina nije pomogla Ali paši. Nakon krvave borbe predao se Ali paša na milost i nemilost bratu svome, a ovaj ga kao zarobljenika otpremi u Gradačac Huseinu, koji je s njim tako postupao da su njih dvojica postali najbolji prijatelji i dijelili sreću i nesreću sve dok Husein nije sklopio oči, a Ali paša i kasnije ostade protivnik cara i reforama.

Još da spomenemo i ovo: dr. Bašagić je po vjerodostojnoj predaji zapisao, kako je nekakav Švabo preko Save umakao s aparatima za vjerno patvorenje austrijskih bankota i sklonuo se kod Husein kapetana. Patvorene banke Husein je preko svojih ljudi na veoma oprezan način prijeko pretvarao u zlato. Kad je vidio, da mu je dosta, pogubio je Švabu i tako zabašurio izvor svoga bogatstva.[16]) Ova je predaja svakako nastala nakon sloma Huseinova pokreta. Značajno je, da se u onom kraju ne sjećaju toga ni stari ljudi. Prvi je u to posumnjao dr. Prelog.[17]) Dr. Jelenić pobijajući dra Preloga slaže se mišljenjem dra Bašagića i to potkrepljuje pismom fratra Starčevića caru Ferdinandu od 1840.[18]) U tom pismu, sedam godina iza smrti Huseinove, iznosi Starčević, da je Husein, kad je ovo patvorenje otkriveno, pogubio i Austrijanca i kneza kod kog je u kući novac pravljen. No, ova bi tvrdnja bila vjerojatna, kad ne bi Starčević u istom pismu pisao, kako je baš na nj pala sumnja, da je stvar odao, i radi toga bio uhvaćen, odveden u Sarajevo i zatvoren. Posredovanjem kneza Reviczkog bio je od ubijstva pošteđen i za zlatan sat nakon 18 dana pušten na slobodu s opomenom: »Idi i više nemoj općiti s nevjernim Austrijancima, oni bo su neprestani nevjernici i neprijatelji spasonosne Muhamedove religije.«[19]) Starčević je mogao biti zatvoren, zbog veza s austrijskim vlastima, a možda i zbog nečeg drugog, a da se što više dodvori ćesaru podmetnuo je stvar o patvorenju banknota. Kad bi u istinu postojalo patvorenje i na Starčevića pala sumnja, da je to odao Austrijancima, sudio bi mu Husein u

15) Dr. Jelenić: Izvori za kulturnu povijest bosanskih franjevaca. Sarajevo 1913. str. 119.

16) Bašagić o. c. str. 143.

17) Prelog: Povijest Bosne II., str. 44.

18) Jelenić: Kultura i bosanski franjevci II., str. 133.

19) Pismo u arhivu franjevačkog samostana u Kr. Sutjesci. Isporedi dr. Jelenić o. c. str. 306.

Gradačcu i ne vjerujem, da bi ga živa pustio, a kamo li i dalje držao za prijatelja i pouzdanika u najtežim časovima života svoga. Onakom bogatašu, kao što je bio Husein kapetan, nije bila ni potrebna onakva nečasna rabota. Da je patvorenje postojalo zar bi se Husein nakon katastrofe sklonio u državu, čiji je novac patvorio i kojoj je to bilo poznato.

Ovo je u glavnom sve, što se za sada zna o Huseinu Gradaščeviću prije njegova izbora u Tuzli za vođu pokreta.

IV.

S izborom Husein kapetana nijesu bili zadovoljni neki prvaci, naročito iz Hercegovine s Aliagom Rizvanbegovićem i Smailagom čengićem na čelu. Oba ostadoše zakleti protivnici Huseinovi sve do sloma ovoga pokreta. Uz njih pristade sva Hercegovina osim Ahmedbega Resulbegovića. Tako je bila skoro sva Hercegovina protiv Gradaščevića a za reforme, a skoro cijela Bosna uza nj i protiv reforama. Tu su bili u glavnom lični razlozi po srijedi. Uz to je Bosna bila jače pogođena reformama nego Hercegovina. U Bosni je bilo više vojničko-političkog plemstva; u njoj je Sarajevo, glavno leglo jeničara; u njoj su sjedili veziri (Banja-Luka i Travnik); uz to je Bosna veća i bogatija zemlja, pa po tome i glavnija od siromašnije Hercegovine i kao takva od uvijek je davala pravac politici.

Kako je guverner Dalmacije Tomašić javio u Beč, na sastanku u Tuzli stvoreni su ovi zahtjevi:

1. da Porta opozove privilegije date kneževini Srbiji;
2. da obustavi uvađanje nove vojske;
3. da se ukine namjesničko (vezirsko) mjesto u Bosni;
4. da se dopusti uvođenje autonomne vladavine i da se poglavica bira između Bosanaca;
5. da se Porta ne miješa u upravu zemlje, a za ove ustupke dobivaće godišnji tribut od 4000 kesa (2,000.000) groša.[20])

Ove zahtjeve donijele su u glavnom i neke onovremene novine, ali nešto kasnije.

Prvi je zahtjev uperen protiv Srbije jedino s toga, što je knezu Milošu dat Jadar i Rađevina, koje su držali Fidahići, a ostala četiri odnose se na autonomiju Bosne, za koju je bio dovoljan razlog iznimni položaj ove zemlje u osmanskom carstvu kroz 368 godina, ne spominjući ostale okolnosti u ono doba. Uz to je bilo zaključeno da se uhvati veza sa pašom u Skadru, koji se također digao protiv reforama.

20) Pavlović o. c. str. 19.

Naskoro poslije sastanka u Tuzli krene Husein kapetan sa svojim pristašama put vezirskog Travnika, da najprije obračuna s Namik pašom kao glavnim predstavnikom stambolskog sultana. Vezir se zatvori u travnički grad. Kapetani potpuno razbiše njegove i sultanove pristaše 26. ožujka 1831. Tri dana tukao je Husein kapetan travnički grad iz topova i Namik paši ne preosta drugo, no se predati, da tako spasi život. Pri predaji je izjavio da je napustio carsku stvar i da prelazi na stranu ustaša i svečano zadao riječ, da pristaje uz pokret. Ali to bijaše puko pretvaranje, a naivni Bošnjaci mu povjerovaše. Namik paša obuče odijelo, kako su nosili prijašnji veziri i spali nizamsko. Bošnjaci su govorili, kako su vezira »poturčili«. Kapetani mu podnesoše gornje zahtjeve, kojima je on imao izraditi sankciju u Carigradu.

Kako su Sulejmanpašići iz Skoplja bili pristaše vezira i reforama, poslata je jedna vojska i protiv njih. Boj se bio kod Pirota gdje Sulejmanpašići (Mustaj paša i Osmanbeg) budu poraženi te se dadu u bijeg. Pobjednici sađu u Skoplje i popale im odžak, pa pođu za njima u potjeru. Kad u Duvnu saznadu da su pobjegli u Ostrovicu i našli utočište, vrate se u Travnik.[21])

Vođe bosanskog pokreta stupe u užu vezu s Mustafa pašom ili Škodra pašom. Husein poče sada skupljati vojsku, da pođe Mustafi u pomoć. Škodra paša imao je 40.000 ljudi i držalo se općenito da će zauzeti Carigrad. Bošnjaci su naoružali 25.000 ljudi te krenuše 13. travnja iz Travnika. Husein kapetan imao je kod Busovače sačekati svu bosansku vojsku i odavle poći na Kosovo. Odziv nije bio onakav, kakav se očekivao. Ovo sporo kretanje Bošnjaka potakne velikog vezira Rešid pašu, da požuri napadaj na Škodra pašu, da mu ne da vremena sjediniti se s Husein kapetanom. Rešid paša kao vrstan i iskusan vojskovođa predobivši neke poglavice u Škodra pašinoj vojsci novcem, laskavim riječima i obećanjima razbije kod Prilepa protivničku vojsku, od koje prije i za vrijeme boja prijeđe dobar dio na njegovu stranu, a Mustafa paša se povuče u Skadar. Međutim je i Namik paša pobjegao iz Travnika u Dalmaciju, a odande u Stolac Aliagi Rizvanbegoviću.[22])

Najposlije stiže bosanska vojska pod Husein kapetanom na historijsko polje Kosovo. Srpski knez Miloš Obrenović nije ostao pasivan prema ovom pokretu. Još prije savjetovao je Bošnjake da se okane toga posla i u pismu im obećao, da će ih izmiriti sa sultanom, a uzgred im malo i prijetio.[23])

---

21) Bašagić o. c. str. 143.

22) Prelog o. c. str. 42.

23) Milorad Popović Šapčanin: Pokreti u Bosni između 1820. i 1832. Glasnik Srp. Učen. Društva. Knjiga IV. Beograd 1867., str. 210.

Boj između Bošnjaka i turske vojske, koju je predvodio veliki vezir Mehmed Rešid paša, zametnuo se blizu mjesta Kačenika oko 18. srpnja 1831.; turska je vojska bila poražena, Rešid paša pobjegao put Škoplja ostavivši topove i drugi razni ratni pribor. Zarobljen je i ćehaja solunskog muteselima Ahmed paše. Turska je vojska brojila 21.000 momaka. U kakvoj je brzini napustio bojište veliki vezir, najbolje se vidi po tom, što je ostavio svoju prtljagu i arhiv. Iz spisa, što su zapljenjeni, saznao je Husein kapetan, da je s Bosne skinut Namik paša, a na njegovo mjesto postavljen vidinski valija Ibrahim paša. Nakon slabog otpora zauzeo je Ali paša Fidahić grad Peć.

Vijest o ovoj sjajnoj pobjedi stigla je u Travnik prije 12. kolovoza (3 reb. evela 1247.) od Husein kapetana tefterdaru i valijinu zamjeniku Ahmed Seidbegu Viliću i naloženo mu, da se upute Krajišnici pod kliškim muteselimom odmah put Gabele, a Sarajlije da pođu preko Nevesinja na Stolac, pa milom ili silom protjeraju iz zemlje Ali Namik pašu. Spomenutoga dana izdao je *Ahmed Seid kao zastupnik bosanskog vezira bujruldiju, u* kojoj se ovo sve konstatira i Sarajlijama naređuje, da se odmah upute na Stolac.[24]) Posavljaci i Fočaci krenuli su na Gacko, da se ogledaju sa Smailagom Čengićem.[25]) Ali Namik paša je prije umakao preko Dubrovnika u Tursku pomoću Aliage Rizvanbegovića i tako su prve dvije vojske bile nepotrebne te se povratiše kućama, a Posavljake i Fočake potuče Smailaga u Boračkoj nahiji.

Sjajnu pobjedu na Kosovu nijesu Bošnjaci umjeli iskoristiti. Postignuti uspjeh propao je odmah poslije bitke na istom mjestu, gdje je i polučen, što se ne bi dogodilo, da je Husein bio onako sposoban diplomat kao vojskovođa. On je držao, da je stvar svršena i povratio se s vojskom u Bosnu, mjesto da goni i dalje velikog vezira, ili da pođe opsjednutom Skadru u pomoć i oslobodi saveznika, a onda zajedno da krenu put Carigrada. Da je ovo učinjeno, sigurno bi se ovaj pokret drugačije završio.

Kako se razišla bosanska vojska s Kosova ima više verzija. Dr. Bašagić piše, da se Husein pobjedom na Kosovu toliko uzdigao, da je znao biti nepristojan spram svojih drugova i da je njegovo ponašanje na vezirsku prekoračilo svaku granicu. To povrijedi ponos kapetana i ajana i razočarani njegovim postupkom počeli su se razasipati. Husein je bio od naravi ponosit i zadrt, kaže isti pisac.[26]) Drugi nam pisci, piše dr. Prelog, navode i druge razloge. Veliki vezir poslužio se istim sredstvima kao i kod Mustafe paše, naime obećanjima i laskavim riječima

24) Sildžil 69, str. 73.

25) Bašagić o. c. str. 142.

26) Bašagić o. c. str. 141.

i tako Bošnjake razdvojio. Rešid pašini izaslanici imali su najprije saslušati želje Bošnjaka. Oni u glavnom staviše gore spomenute zahtjeve pod 2, 3 i 4 i zatražiše, da se odmah imenuje za vezira Husein kapetan. Na sva tri zahtjeva pristade Rešid paša. Bošnjaci se odmah povratiše držeći da je ovo obećanje dovoljno, a ne sačekaše carski ferman. Osim toga valja uvažiti još i to da je Rešid paša potajno poručio tuzlanskom kapetanu Mahmudbegu, da to nije velika stvar, što Bošnjaci traže svoga vezira, samo neka se ne traži vezirstvo za tako mlada i nepraktična čovjeka, kao što je to Husein. To bi bolje priličilo starijem na pr. njemu, Mahmudbegu. Huseinu je poručio, neka se samo povrati kući a on će mu kod cara isposlovati ferman. Uz to mu još javi, da tuzlanski kapetan radi o prijevari.[27])

Kada se tako Rešid paša riješio Bošnjaka, navali na Skadar i prisili Mustafa pašu na predaju.

V.

31. kolovoza 1831. zadesio je Sarajevo katastrofalan požar, u kome je stradala skoro sva čaršija.[28]) Ovo se smatralo rđavim predznakom, kada se u nj povratio Husein kapetan kao pobjednik. Njega i njegovu vojsku dočekaše Sarajlije vrlo lijepo. Osim trgovaca i nekih bogatijih ljudi svo je Sarajevo stajalo uz Huseina. Na prijedlog Mujage Zlatarevića izabraše Huseina za bosanskog vezira s naslovom paše oni prvaci, koji mu ostadoše vjerni i nakon pobjede nad vojskom velikog vezira.[29]) Izbor je obavljen u Sarajevu početkom listopada spomenute godine. Pri povratku potrošeno je u Sarajevu na razne potrebe njegove vojske 21.579 groša i 34 pare. Troškovnik o ovim izdacima zaveden je u sidžilu broj 69 na 83 strani 7. džemad-ul evela 1247. (14. listopada 1831.). Husein su tu navodi kao paša, a ne kao kapetan ili serasker bosanske vojske i prema ovome je izbor obavljen nešto prije 14. listopada 1831. Husein je ostao kao vezir do 4. lipnja 1832., dakle u svemu osam mjeseci. Narod ga prozva »Zmaj od Bosne«, a on se potpisivao Husein paša. Popović Šapčanin, a po njemu i drugi navode da se Husein potpisivao »vitez od Bosne«, ali s ovim atributom nije mi poznata niti jedna isprava.[30]) Dr. Mih. Gavrilović zna da se Husein prije izbora za vezira potpisivao »Bosanski vitez i predvoditelj cijele bosanske vojske.« Vezirski pečat dao je napraviti od zlata, kako to piše fra Anto Knežević po pričanju ne-

27) Prelog: Povijest Bosne II. str. 43.

28) Netočni su podaci o ovome požaru u Pavlovića, gdje se navodi, da je izgorjelo 3000 kuća, 4 džamije, 7 velikih hanova (o. c. str. 26.)

29) Izbor je obavljen u kući Mujaginoj, koja je stajala u današnjoj Aleksandrovoj ulici, ondje, gdje je danas Hipotekarna banka.

30) Glasnik Srp. Učen. Društva, knjiga IV. str. 214.

kog Ambre iz Skoplja, koji je pečat pravio.[31]) U sredini pečata čitamo u prijevodu ovo: »Uzdam se u velikog stvoritelja, rob mu Husein 1247.« Unaokolo u sedam polja stoji u prijevodu: »Pomoć je od Boga i pobjeda skora i obraduj vjernike. Bog nam je dosta i doista upravitelj i baš gospodar i zaštitnik. Nema snage osim Boga velikoga«. Ispod ovih sedam polja slijedi sedam uzvika: »O prijatelju, o slavni, o mogući, o darežljivi, o milostivi, o pokrovitelju, o oprosniče«. Donosim ovo po prijevodu Riza eff. Muderizovića.[32]) Nakon izbora ostao je Gradaščević kraće vremena u Sarajevu, a onda se preseli u vezirski Travnik. Prije odlaska imenovao je Mujagu Zlatarevića sarajevskim muselimom, a smatrajući se i hercegovačkim vezirom postavio je Hasanbega Manova nevesinjskim a Mehmedbega Turhaniju gatačkim muselinom.[33]) Turhaniju protjera Smailaga Čengić iz grada zajedno s njegovom četom, a Bašaga Redžepašić nije mogao spriječiti ulaz Manovu u Nevesinje, jer je bio odsutan. Zlatarević i Manov ostaše na svojim mjestima do pada Huseinova.

Pečat Husein kapetana.

S velikim slavljem otpraćen je Husein paša u Travnik, gdje je uredio sjajan dvor i počeo vezirovati[34]) okruživši se svojim ljudima, ali to bijaše za kratko. Za ćehaju imenovao je Hasan Alajbega Sijerčića iz Goražda, za tefterdara Ahmedbega Vilića iz Travnika, a za haznadara Hadži Mujagu Prijepoljca. Sve važnije poslove rješavao je sporazumno s ajanima. U pismu, što ga je 13. srpnja 1832. pisao iz Osijeka knezu Metternichu, ističe, da svako pismo za unutrašnjost pašaluka ili na izvan nije mogao opremiti, dok ga nebi vidili i proučili prvaci. Na svim njegovim bujruldijama, što sam ih vidio, stoji: »bil istiklal ajaleti bosnaden išbu bujruldi tas dir olundi« (ova je bujurldija izdana od samostalnog ajaleta bosanskog).

U raznim mjestima izmjenjene su kadije. Tako je i u Sarajevu skinut kadija, postavljen od sultana, tobože zbog nesposobnosti a imenovan početkom ređeba 1247. (prva pola prosinca

31) Bosanski Prijatelj IV., str. 120 i 121.

32) Glasnik zem. muzeja 1916., str. 29 i 30.

33) Manov je rodom iz Novopazarskog sandžaka, a Turhanija iz Sarajeva.

34) Husein paša je pozvao iz Sarajeva najvrsnijeg terziju Hadži Abdiju Mostića i učinio ga svojim terzibašom nad drugim terzijama, koji su radili za pašu i njegovu svitu.

1831.) Smail efendija Škodralija pristaša pokreta.[35]) Mjesto malodobnog mutevelije Gazi Husrevbegova vakufa Mehmeda postavio je Husein paša za upravitelja ovoga vakufa svoga bajraktara Abdul Hamida, po zanatu sarača bujruldijom od početka šabana (početkom siječnja 1832.). [36])

Rijetki su veziri, koji bijahu u tako teškom položaju kao Gradaščević, premda je imao vjernih pristaša među plemstvom i premda je veliki dio naroda u nj upirao oči i očekivao, da će spasiti Bosnu od reforama »đaur-sultana« i zato mu vjerno služio. Ovom teškom položaju bilo je više razloga. Ferman na vezirstvo nije stizao i baš su ga zato ostavljali pojedini prvaci. Tako je danomice rastao broj njegovih protivnika. Mnoge njegove protivnike vodili su lični interesi, neki su mu zavidjeli na položaju, a opravdavali su to tim, kako je Husein ohol prema njima, a neki su mu podmetali da radi o izdaji. I ako je Husein pašin položaj bivao svaki dan teži, nije on klonuo ni u najtežim časovima. Hrabrila ga je vjera u Boga i pouzdanje u se i svoje vjerne pristaše.

Znamo, kako se Namik paša ponio nakon predaje, Husein se pak pokazao kao pravi plemić po srcu i činu opremivši o svom trošku preko Brčkog put Vidina porodicu onog kukavnog vezira, čim je zasio na vezirsku stolicu u Travniku.

Husein je izdao više bujruldija kao bosanski vezir, od kojih su nam se neke očuvale u 69. i 70. sidžilu sarajevskog šerijatskog suda. Bujrudlijom od 23. VI. 1247. (29. X. 1831.) strogo je naložio, da se džamije i mektebi poprave, a gdje u selu mekteba nema, da se sagradi, da se službenici plaćaju u redu i da se namaz džematom klanja i da se kažnjavaju oni, koji to ne vrše.[37]) Nekoliko dana kasnije (29. VI.) izašla je druga, u kojoj se preporučuje u tri sveta mjeseca osobita pobožnost.[38]) Premda je Gradaščević i sam bio vrlo pobožan čovjek, držim ipak, da su onovremene okolnosti diktirale ove bujruldije, naročito onu drugu.

U bujruldijama, u kojim je postavljao muselime i njihove zamjenike, strogo im je nalagao, da se drže zakona i šeriata, da štite sirotinju, da se odviše klonu zuluma i da točno vrše odredbe, koje se odnose na ovaj pokret, jer je pokret za spas vjere.[39])

Huseinu nije stizao ferman o imenovanju, kako mu je obećao veliki vezir. Sam je uviđao s dana u dan, da je prevaren. Uviđali su to i drugi i zavideći mu na položaju isticali su ovu okolnost i ostavljali ga, kako je prije spomenuto. Glava ovih zavidnika i nezadovoljnika bio je tuzlanski kapetan Mahmud-

35) Sidžil 70.

36) Original u ostavštini Muhamed ef. Kadića.

37) Sidžil 69, str. 89.

38) Ibid.

39) Sidžil 70, str. 32.

beg. Uza nj je pristao zvornički kapetan Mahmud paša Fidahić, koji je zamrzio na Gradaščevića, radi njegova osobitog prijateljstva s Ali pašom Fidahićem i baš radi toga nije ni na Kosovo pošao. Husein se poslužio terorom protiv ovakih ljudi. Neke je poslao i na stratište kao tešanjskog i gradiškog kapetana, Mahmud Alajbega Filipovića, nekog Izetagu iz Travnika, Ibrahim eff. iz Jezera, travničkog kadiju i dvojicu muftija tešanjskog[40]) i prusačkog[41]). Mnogi se spasiše bijegom u Slavoniju i Beograd. Među bjeguncima bio je Huseinov brat Osman paša, i rođak Ahmedbeg (Begefendija).

Ovo je natjeralo Gradaščevića, da je počeo tražiti ferman za vezirstvo. Guverner Dalmacije Tomašić javio je bečkom ministarstvu unutrašnjih poslova 6. studenog 1831. kako je Husein poslao jednu deputaciju u Carigrad, koja će moliti sultana, da mu dade Bosnu i Hercegovinu kao nasljednu kneževinu, kao što je dao Srbiju Milošu Obrenoviću.[42]) Za ovu deputaciju domaći izvori ne znaju, ali znaju, da su se pristaše *Huseinove obraćale pismeno u Carigrad, da ga potvrdi kao vezira.*[43]) Jukić piše, kako je Husein uvidjevši prijevaru velikog vezira poslao dva tatarina u Novi Pazar, te mu ovi donesu ferman, kog je on sam načinio, da mu je na Bosni dato vezirstvo pa razdijelivši teskere počne harače kupiti i vladati kao vezir,[44]) ali ovo Gradaščević nije učinio. Ovakav bi ferman bio pročitan po starom običaju i u sidžil zaveden, a o tome nema nigdje spomena. Husein je napisao u ovoj stvari arzuhal na velikog vezira i poslao ga u prosincu 1831. po kapidžibaši Huseinbegu i enderonskom čokadaru Mula Aliagi, a njegov tefterdar Vilić izdao je teskeru, kojom se preporučuju ova dvojica svima vlastima na putu od Travnika do Novog Pazara.[45]) Mula Aliaga uručio je ovaj arzuhal velikom veziru.[46])

Međutim prije no su ova dvojica mogli stići u Carigrad, proglašen je Husein kao buntovnik i uzurpator. O ovom je donio poluzvanični komunike »Moniteur Ottoman« u prosincu, a potpuno ga prenese austrijski »Beobachter« od 6. I. 1831. Tu se

40) Tešanjski je muftija bio Hasan sin Osmana alemdara (bajraktara) Čelebi-Čulića. Pogubljen je u gradu Samoboru na Drini, gdje mu se i sad grob vidi. Njegovi su potomci Muftići u Žepču. Njegov praunuk kadija Hazim eff. Muftić piše, kako je Husein tražio od ovog muftije fetvu za rat protiv sultana a ovaj se tome opro i stoga je pogubljen. »Gajret« 1927. str. 186—189. — Seidović: Tužan spomen, »Sarajevski List« 1894., br. 68. od 13. VI.

41) Pavlović o. c. 26. i 27.

42) Ibid. 27.

43) Sidžil 70, str. 14.

44) Zemljopis i povjestnica Bosne. Zagreb 1851., str. 147.

45) Sidžil 69, str. 90. Teskera izdana 12. redžepa 1247. (17. XII. 1831.).

46) Sidžil 70. str. 14.

kaže, da je Husein neznalica, grub čovjek, koji ima svoje privatne planove te je obmanuo svijet da se bori za neke više ciljeve, da se oko njega iskupili nevaljalci i skitnice. Dalje stoji: »On (Husein) se doskora pretvarao, da je vjeran caru i na taj način varao svijet, ali su to sada uvidjeli i ti naivni ljudi — i već ga ostavljaju.«[47]) Komunike je izdan za vanjski svijet. U Bosni nije valjda niko o ovom ništa znao, a veliki vezir u nadi, da će ipak Gradaščević pristati na reforme odgovorio mu je na arzuhal kajimom od 7. ramazana 1247. (9. II. 1832.), u kojoj ga titulira vezirom od Bosne i odaje mu sve uobičajene počasti (veziri mukerem, seadetlu, rifatlu Husein paša dame igbaluhu i t. d.) Tu se na prvom mjestu ističe junaštvo Bošnjaka, njihova vjernost i odanost prema dinastiji Aliosman, zatim prelazi na mahzare, u kojem Bošnjaci izrazuju vjernost prema dinastiji i mole za oprost i potvrđenje izabranog vezira. Spominje se i primitak Huseinova arzuhala. Rešid paša nema ništa protiv tome, da se Husein postavi za vezira, jer je već prestao zakon i običaj da se veziri rekrutiraju iz dvorskih kandidata. Nu pošto pređi Huseinovi imaju zasluga za državu i dinastiju, neznatno je, što on traži vezirstvo, ali ovako se dostojanstvo daje samo onima, koji zadovoljavaju sultanovim naredbama, pa će se s obzirom na njegove pređe dati, i njemu ako se pokori i odmah, ne obzirući se ni na čije prigovore, pokupi bosanske mladiće, obuče im nizamsko odijelo i počne ih vježbati. Propusti li ovu posljednju priliku, krenuće veliki vezir s vojskom na Bosnu, i kazniti sve one, koji se opiru carskim zapovjedima. Husein neka se lati posla, a ovu kajimu zadrži u tajnosti. U kajimi stoji, da je veliki vezir šalje Huseinu po enderonskom čokadaru Aliagi, po kome je i on poslao svoj arzuhal.[48])

Rešid paša poslao je gornju kajimu 9. veljače, a već kojih 15. dana kasnije znao je da se Husein neće pokoriti i da od njeg odbije bar katolike, pisao je hrvatski 26. istog mjeseca biskupu u Fojnici, da bude vjeran caru i da to preporuči svojim vjernicima, dok on s carskom vojskom u Bosnu dođe. Vojska će krenuti 15. ševala (18.III.) Huseina u ovom pismu naziva veliki vezir »poganim« i »naletnikom«. (Jelenić: izvori, str. 122; Starine Jugosl. Akad. XVII. str. 106.)

Još prije no se Husein obratio arzuhalom na velikog vezira, došlo je između njega i kneza Miloša do interesantne prepiske, koja nam daje jasnu sliku o ovoj dvojici susjeda, a iznio ju je dr. Gavrilović u trećoj knjizi svoga djela »Miloš Obrenović«. Knez Srbije pazio je budnim oko, što se zbiva preko Drine, bio je dobro upućen u razdor plemstva, a i sam je intrigirao, koliko je više mogao. Nakon bitke na Kosovu poslao je Knez Mi-

47) Pavlović o. c. p. 27.

48) Sidžil 70, str. 14. Bašagić o. c. str. 143.

loš 50.000 groša Huseinu na peškeš, da ga tako obveže i obećao mu poslati još toliko, kad u Ušćup (Skoplje) dođe.[49]) Već u studenom vidio je Miloš, da je Gradaščevićeva stvar propala, pa da mu ne propadne i gornja svota, pisao je Fidahiću u Zvornik, kad je ovaj zatražio danak od Jadra i Radjevine, 29. studenog (po st.), da je još ljetos na ime toga danka poslao gornju svotu Gradaščeviću kao seraskeru cijele Bosne i uputio ga, da se o tome izvijesti kod samog Gradaščevića, što ovaj i učini.

Husein je odgovorio 16. XII. iz Travnika Mahmud paši, ali je pismo bilo zapravo na adresu Miloševu, kome ga je ovaj i poslao. Husein je tvrdio, da mu je Miloš zaista poslao na Kosovo 50.000 groša, ali ne u ime poreza Jadrana i Radjevaca već »na peškeš« i »sobečanjima svojim jošti više šiljat za one moje postupke« : Miloš se vara pisao je Husein dalje, ako se nada da će Jadar i Radjevinu odcijepiti od Bosne: »On (Miloš) veli i govori da sablju ima, on je još nije počeo ni kovati, a kamo li da je ima, a meni nije potrebno ništa, no samo dosta sablju naoštriti, pa tako u Boga se uzdam i njemu se dobro molim, kad mu ja preko Drine vode pređem i na šabačko polje s Bošnjacima dođem, još će mi i više peškeša davati i dati, a za mali kusur poreza ondašnjeg naroda hoće mi dževap dati, a kada u Ćupriju palanku dođem, onda ćemo se ne samo za godišnji no i za više zaostavši kusur poreza nakusurivati i naplaćivati s njime, sve što je od naroda ondašnjeg zulumom oduzeo i narod onaj u liko opasao od njega ću uzeti i narodu na volju učiniti.«[50])

Miloš je bio veoma razdražen i znajući za komunike, kojim je Gradaščević oglašen za buntovnika i uzurpatora, odgovorio je na gornje pismo izravno Huseinu 4. I. 1832. Dosad mu nije, piše Miloš odgovarao na pisma, koja su mu dostavljana, jer se nadao, da će se »danas sutra opametiti i bolje s komšijama živiti«, ali kad je dobio ovo pismo od Mahmud paše, riješio se da mu odgovori. Odbija da mu je na peškeš poslao 50.000 groša, on to i većim i silnijim ne čini, a kamo li jednom Huseinu; novac je poslat na ime jadranskog i redjevskog poreza; što pak on tvrdi da Jadra i Radjevine i dio pazarske nahije neće dati Srbiji to je »nadimanje«: »što je sam Bog vodama i gorama ograničio, što je nekad Serbiji pripadalo, i što premilostivi car naš njoj opet hoće da prisajedini, to niti ti Husein kapetanu, niti Bosna ne možete zaustaviti.«

»Kažeš da još nisam ni počeo sablju kovati, a kamo li da ju imam. I to ti je smešno! Onaj koji mi je knjaževsku hervaniju i carski fes, sad godina dana, poslao, onaj mi je i

49) Dr. Mih. Gavrilović: Miloš Obrenović III., str. 358.
50) Gavrilović o. c. str. 362 i 363.

sablju dao, meni nije nužno ni kovati je, no tebi treba tražiti ju, koji je nisi od cara polučio, već si se na cara digao, i carske zapovijesti ne primaš«.

»Pretiš da ćeš iskati račun od mene kada preko Drine pređeš i u Ćupriju dođeš. Ja te za to ne molim da ne činiš. Čik i sutra odma pređi! Sablja ti tvoja ne može ništa pomoći protiv same Serbije a kamo li i protiv Serbije i protiv carske vojske... Svi smo se bojali skadarskog vezira i sam sultan bojao ga se, pak eno i njega ugasi se, i eno gdi se šeta po Carigradu, i car ga uhvatio za perčin i vuče tamo amo...

Najzad Miloš završuje da neće da ima posla s njim, za njega beratliju je nepristojno da pregovara i opći carevim buntovnikom, koji se bunom dočepao bosanskog vezirstva, i koji će kao buntovnik i proći. Mahmud paša trikalski naimenovan je za vezira u Bosni: »on je vezir bosanski, Husein kapetana Gradaščevića nema u tefteru vezira«.

Isto tako energično piše Miloš sarajevskim agama protiv Huseina koji se »uzneo... kao raspušćano derište za ugursuzima, pak misli da je postao vladalac nad celim svetom...« i drži »da se može boriti samim stihijama vozdušnim«. Miloš je energično preporučivao Sarajlijama da odustanu od Huseina, izjavljujući da je gotov da učini sultanu svaku pomoć protiv ove »budale«.

Ali paša Fidahić mnogo je polagao na dobre odnose sa Srbijom, jer je dobro znao šta vrijedi samo njena neutralnost u borbi koja će se započeti. Ova raspra između Husein kapetana i Miloša bila mu je vrlo neprijatna i htio je na svaki način da ih zbliži. U toj namjeri obraćao se i Huseinu i Milošu, ali uzalud. Husein je ostao pri svome da je Miloš »lagao«.

Huseinovo pismo bilo je zaista puno ponosa i dubokoga uvjerenja u pravednost njegova preduzeća. On se uzda samo u Boga i u »svoga lijepoga sveca Muhameda« i nikog se ne plaši: »ono lani, veli on, kada smo bili s Božijom pomoći na Kosovu, ti muhur sajbija (veliki vezir) isti je oni bio, imali su svu Rumeliju i Anadoliju, do Ćabe, pak da nas nije Bog očuvao svojom milošću, bi nas sviju popili kao jedan filđan vode«. Tako će biti uzda se Husein i unapredak. Ako pak Miloš želi živeti u ljubavi s njim, to je lako, neka samo digne ruku i oko s onoga što je njegovo, Huseinovo t. j. s Jadra i Radjevine.[51])

Kajima velikog vezira ubila je u Gradaščeviću i zadnji tračak nade, da će ga Carigrad priznati za vezira. Njegov ponos nije mu dopuštao prihvatiti uvjete velikog vezira. Njegove bi ga pristalice proglasile izdajicom, a protivnici bi rekli, da on nije za drugim ničim ni išao no da se dočepa vezirske stolice. Hu-

51) Gavrilović o. c. str. 363—365.

sein je bio potpuno uvjeren, da mu sada ne preostaje drugo no ponovno prihvatiti za oružje protiv Carigrada, ali osobitom se uspjehu nije nadao i po svoj prilici bit će to razlog, da je ponovno poslao fra Iliju Starčevića u Beč. Biće da se radilo o njegovom prijelazu u ćesarsku zemlju, ako ga carska vojska potuče.

Kroničar fra Mato Mikić bilježi kako su mnogi muslimani, znajući za ovo poslanstvo govorili: Fratar sa Husom hoće da Bosnu kaurima izda.[52])

Od njegova povratka u Bosnu, njegove su čete ratovale u Hercegovini protiv Aliage Rizvanbegovića, Smailage Čengića i dr. Znatniji uspjeh postigao je na kraće vremena Ahmedbeg Rezulbegović uz dalmatinsku granicu. Sve navale na Stolac ostale su bezuspješne.

Po starom običaju sastadoše se ajani i velikaši uz ramazanski bajram (početak ožujka 1832.), na vijeće u Travniku. Kaima izazva veliko nezadovoljstvo i bi zaključeno spremati se na otpor, ako bi zaista sultan pokušao oružanom silom zavesti reforme.[53]) Odmah se pristupilo izvođenju ovog zaključka. Na 13. ševala (16. ožujka 1832.) opremio je Husein paša ispred samostalnog bosanskog ajaleta bujruldiju po cijeloj zemlji da se kupi vojska i to od svakog kajda (zapiska) po jedan vojnik.[54]) Polovinom travnja opremljena je i druga bujruldija, da bude sve spremno krenuti na vojsku, kad stigne zapovijed. Najstrožije će biti kažnjeni oni, koji bi povisili cijene životnim namirnicama.

Husein paša opremio je u travnju i treću vojsku put Hercegovine pod zapovjedništvom Mujage Zlatarevića, a dok se ovaj povrati postavio mu je u Sarajevu zamjenikom Hadži Mustafu Šimbelja (20. IV. 1832.)[55]) Htio je ovom vojskom spriječiti Hercegovce da ne bi pritekli u pomoć carskoj vojsci, koja je krenula na Bosnu.

Međutim carska se vojska približavala Bosni. Predvodio ju je novoimenovani bosanski vezir Mahmud Hamdi paša u narodu prozvan Kara Mahmud paša.

Vodio je sa sobom 18.000 Arnauta i 12.000 regularne vojske. Oko Huseina ostalo je vrlo malo ljudi, u koje bi se mogao pouzdati ali ono što je ostalo bilo mu je vjerno i spremno na sve. Husein pošalje u Novi Pazar Alajbega Todorovića i Krupu Mehmed kapetana. Ovi se utaboriše kod Banjske, a Hadži Mujaga Prijepoljac kod Prijepolja. Kara Mahmud paša svlada naj-

52) Glasnik z. m. 1927., str. 183.
53) Bašagić o. c. str. 144
54) Sidžil 70., str. 23.
55) Sidžil 70., str. 32.

prije Todorovića i otpremi ga svezana u Carigrad. Hadži Mujaga branio je hrabro ćupriju na Limu, ali se i on morade predati pretežnijoj sili.

Poslije predaje metnuše ga na magarca licem u natrag i vođahu ga kroz varoš kojoj je on bio zapovjednikom. Ovaj nesretnik vikao je Turcima: »Zar nema ni jednog da me ubije i oslobodi ove grdne sramote?« Na to mu odgovoriše: »Ovdje nema nikakva Turčina, vi Bošnjaci ste samo pravi Turci.«[56]) Ovo se sve dešavalo u svibnju 1832.

Iza toga svlada Mahmud paša još u nekoliko okršaja Bošnjake i pođe prema Sarajevu. Na ovom putu stiže Mahmud pašu carska irada od konca zilkade 1247 (konac travnja 1832.), izdana na osnovu jedne fetve, da se Husein Gradaščević kao habis (nevaljalac) ima pogubiti zbog njegovih nedjela, a i svi prvaci, koji mu ostanu vjerni, dok se svima ostalim oprašta.[57]) Iz Sjenice 11. svibnja obratio se Mahmud paša bujruldijom na bosanskog biskupa i ostalo katoličko svećenstvo, kojom javlja, kako je pošao protiv Huseina da učini u Bosni red, i molio ih, da svjetuju narod da bude sultanu vjeran kao što je kroz stoljeća bio.[58])

Mahmud paša je znao da je Husein krenuo iz Travnika put Sarajeva. Zmajev ćehaja Hasan Alajbeg Sijerčić otpremio je još 26. travnja teskeru na sve kadije i ostale službenike od Travnika do Sjenice, da neprijatelj priprave vojsci konak i zahiru. Husein s vojskom kreće u četvrtak (3. svibnja)a neprijatelj je već u Novom Pazaru i sprema se da krene dalje.[59])

Mujaga Zlatarević ratovao je u Hercegovini. Razbio je Bašagu Redžepovića kod Nevesinja i upravo strašno poharao imanje ovog starog koljenovića. Usto je prisilio Aliagu Rizvanbegovića, da se opet morao sklonuti u tvrdi Stolac. Tvrđavi nije mogao ništa učiniti. Kad mu stigoše nepovoljni glasovi od Huseina iz Sarajeva pohita onamo. Tako je Aliagi i njegovim pristašama bio otvoren put, da pođu u pomoć Mahmud paši.

Husein je prvih dana svibnja stigao u Sarajevo i tu očekivao povratak svoga delegata iz Beča i radi toga zatezaše polazak vojske u susret Kara Mahmudu. Kad je ovaj stigao u neposrednu blizinu grada izgleda, da je Husein bio potpuno uvjeren u neuspjeh otpora i kao da je u ovoj nezgodi i zaboravio na bosanski ponos, predloži da se pred Mahmud pašu izašalje nekoliko pametnih ljudi iz Šehera »s darovima i mitom« da s njim pregovaraju. Ovaj prijedlog uvrijedi ponos bosanskih pretorijanaca i golim sabljama u rukama svi u jedan glas grak-

56) Prelog o. c. str. 46. i 47.

57) Ovjerovljeni prepis ove irade u g. Fehim eff. Spahe

58) Jelenić: Izvori, str. 122.

59) Sidžil: 70., str. 32.

nuše: »Tko od toga prid Mahmud pašu poslanja više progovori, deraćemo mu mater«.

Husein na ovo odmah na noge skoči pa svima reče: »Kad vi meni tako slobodno odgovarate i ja vama svima velim: Tko me u ovi čas ne bude u vojsku slidio, ja ću mu i mater derat i mojom rukom glavu osići«. On se je odmah bacio na konja i uputio prema Palima[60]) ne obzirući se ni na koga, »a za njime svi ostali kao pomamni vuci«.[61])

Po odlasku Huseinovu stigao je iz Beča Starčević s pismom cara Franje u kome se preporučuje da se sultanu podloži, a ostalo da će on (car Franjo) kod sultana namjestiti.[62])

Zadnji dan svibnja potukao je Mahmud paša Huseina i njegovu vojsku na Palima. Mahmud paša opremi 2. lipnja pismo iz Ljubogošće franjevcima u Fojnicu. U njem javlja svoju pobjedu nad Huseinom, koji je pobjegao. Nalaže da se javi narodu, da nipošto ništa u Sarajevo ne nose i ne idu, jer je Sarajevo blokirano, pa bi takovi odmah bili osuđeni na smrt i preporučuje Aliju Rizvanbegovića i njegovu vojsku.[63]) Nakon poraza na Palima Husein je bio potpuno uvjeren, da su mu dani odbrojeni, ali prije no ostavi Sarajevo odluči još jednom ogledati se s vezirom. Na Zlom Stupu podrug sat od Sarajeva porazi ga ponovo Mahmud paša. U društvu sa Ali pašom Fidahićem, Mujagom Zlatarevićem i još nekim svojim vjernim pristašama zametne 4. lipnja posljednju bitku pred zidinama Sarajeva. Rame o rame borili su se s njim Fidahić i Zlatarević. Osam konja poginulo je pod Zmajem. Mahmud paša imao je goleme gubitke i u času, kad je htio okrenuti natrag, stigoše mu u pomoć Hercegovci pod Rizvanbegovićem i Čengićem. Ovo je odlučilo o konačnom porazu Huseinovu. On pobježe preko Bakija put ravne Posavine.

Pored Hercegovaca krivi su ovom porazu i kapetani tuzlanski i zvornički, koji su bojeći se Zmajeve osvete poveli pomoćne čete, ali krečući posve sporo dopru do Glasinca gdje saznaju za poraz Huseinov i vrate se kućama.

Huseinova se vojska razbježe na sve strane. U njoj je bilo i kršćana, naročito iz njegove kapetanije. Tako je slomljen i ovaj pokret. Slom ovog pokreta plod je nesloge bratske, što ju je posijao veliki vezir, na tlu što ga je priredio Aliaga Rizvanbegović nakon vijeća u Tuzli.

Sutradan 5. lipnja proveo je Kara Mahmud vojsku preko Bakija u Sarajevsko polje, da tako spriječi haranje grada, na

60) Kroničar kaže prema »carvenom hanu«, daleko od Sarajeva šest sahata.

61) Glasnik zem. muz. 1927., str. 184.

62) Glasnik zem. muz. 1929., str. 189.

63) Jelenić: Izvori str. 124.

koje su se Arnauti spremali. Veći dio Sarajlija sklonio se u grad na Vratniku. Smailaga Čengić sreo je staricu Džalturovku, gdje sa nešto stvari bježi u grad. Upitao ju kuda će, a ona mu odgovori: »Bježim u grad jer ide ovamo da robi neki Smajletina i pašetina«. »Ne bježi neno, neboj se ti ni Smajletine ni pašetine«.

Slom ovoga pokreta donese »Moniteur Ottoman« s osobitim ushićenjem i u znak osobitog veselja opaljen je u Beogradu 21 top a požunske novine[64]) osvrnuše se na ovaj događaj u više navrata.

Ovaj je pokret bio u glavnom staleški, a islam je bio samo firma pod kojom je vođen i da je uspio i Bosna postala autonomna teško bi se autonomija održala duže vremena uz onaku zavist i mržnju moćne vlastele, čiji su pređi upropastili i slavno kraljevstvo bosansko.

VI.

Nakon konačnog poraza bosanske vojske pred Sarajevom ušao je novi vezir Mahmud Hamdi paša sa Aliagom Rizvanbegovićem u Sarajevo i dao se na uređivanje prilika u zemlji. Odmah su skinuti s položaja ljudi, koje je bio postavio Husein paša i postavljeni oni, koji su bili za reformu.

Već drugi dan po ulasku u Sarajevo, 6. lipnja, izdao je vezir dvije bujruldije; prvom je postavio za sarajevskog muselima Musa agu, čovjeka iz svoje svite, a drugom Mehmed Fadil eff. šerifovića za privremenog mulu, dok mu ne stigne imenovanje iz Carigrada.[65]) Nešto kasnije postavio je Ahmed Munib Glođu za zamjenka mutevelije Husrevbegova vakufa mjesto Zmajeva bajraktara Abdul Hamida. U ovim bujruldijama naziva se Husein odmetnikom i izdajicom cara, naroda, domovine i države. Po zapovijedi vezirova ćehaje Hasana porušena je kavana Hasana Zubovića, gdje je bilo glavno sastajalište Zmajevih pristaša.[66])

Fadil eff. misleći, piše Bašagić, da je Kara Mahmud, kao Dželal i Rahman, odmah se požuri s velikim tefterom, koga treba sjeći i progoniti, ali se ljuto prevari, jer plemeniti vezir smjesta podera popis i baci mu ga pod noge s riječima: »Ja nijesam ljudski kasap« (mesar). Ta rečenica dosta nam je, da znamo s kim je Bosna imala posla.

---

64) Posoniensis ephemerides politico-statisciae 1832. broj 58. 63. i 64.

65) Sidžil 71. str. 214. i 215.

66) Sidžil 71. str. 214. Ova je kavana bila kraj Čekrekčine džamije u dnu Kovača.

Prema gore spomenutoj iradi konfisciran je imetak Huseinov a pošto je s njim ostavio Bosnu Mujaga Zlatarević, zaplijenjen je i njegov imetak posebnom bujruldijom.[67]) Husejnov pokretni imetak, nađen u vezirskom dvoru u Travniku, prenesen je u Sarajevo i na javnoj dražbi znatno ispod cijene rasprodan 15. III. 1248. (12. III.) za 59.310 groša i 27 para. Iz zapisnika o prodaji se vidi, da se uz ostale stvari našlo preko 200 komada razne odjeće.[68]) Na isti način rasprodan je pokretni imetak Zlatarevića 29. lipnja za 17.157 groša i 38 para. Pri obje prodaje fungirao je ispred vlasti neki Huseinaga. Dobiveni novac potrošio je vezir u vojničke svrhe.

Da što jače ponizi Gradaščevića opremio je Kara Mahmut paša za upravitelja njegove rezidencije i Gradačca jednog Arnauta, koji je bio u novoj vojsci po časti čauš.

Nepokretni imetak Huseinov uzela je država, koja je kasnije počela davati njegovu sinu i ženi dosta neznatnu mjesečnu pripomoć. Mulkovne nekretnine nijesu ni konfiscirane.

Slično se desilo s imovinom ostalih prvaka koji s Gradaščevićem pređoše u Slavoniju.

Od ostalih prijedloga vezirovih Porti, odmah je usvojeno, da se sagradi vezirski konak i vojarna za 1000 vojnika u Sarajevu. Vezirski konak (paša — saraj), sagrađen je na Gorici.[69]) U nj se vezir uselio već pred zimu. Tako je Sarajevo na kraće vremena postalo glavni grad Bosne.[70]) Do ukinuća janičara vezir je mogao ostati u Sarajevu najviše 3 dana. Pašina rezidencija bila je simbol novog stanja u Bosni.

VII.

Noću 4. na 5. lipnja ostavio je Gradaščević svoj šator na Bakijama i sa nekoliko svojih drugova krenuo u Gradačac. U Gradačcu se nije dugo zadržao, jer je Kara Mahmud poslao za njim svoje Arnaute. Odavle je spremio mnogo marve i raznih pokretnina preko Save.

Ranom zorom 15. lipnja bio je u plamenu njegov dvor u adi. Zapalio ga je sam Husein prije no je krenuo put Save sa svojom obitelji i skoro cijelom svitom. Jedan dio njegovih pratilaca prešao je isti dan Savu kod Šamca, a sjutri dan pređe i Husein kod Županje na slavonsko tlo.

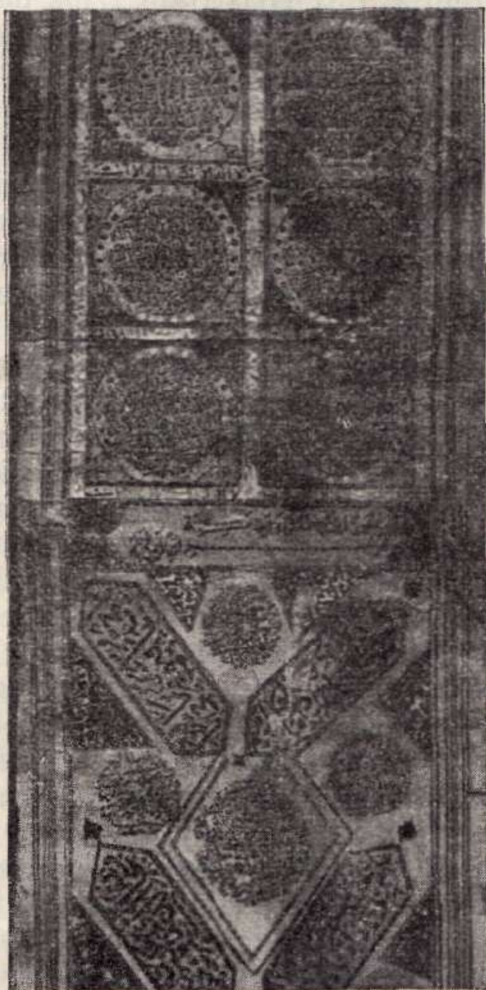
67) Sidžil 71., str. 186. Bujruldija izdana 23. safera 1248. (22. srpnja 1832.)

68) Sidžil 71. str. 171. (Muvekit str. 251.)

69) Trošak oko ove gradnje platila je cijela Bosna. Konak je izgorio 1840. Zapalila ga je neka suluda žena Kisićka. Kamen iz temelja povađen je, kad se gradila vojarna 1853.

70) Od lipnja 1832. do srpnja 1836. bilo je Sarajevo glavni grad. Za to su vrijeme ovdje sjedili veziri: Kara Mahmud (od 5. lipnja 1832. do lipnja 1833.), Davud paša (do srpnja 1835.) i Vedžihija (do srpnja 1836.).

Čim se nađoše na slavonskom tlu, osjetiše silu austrijsku. Uza sve proteste bili su razoružani i pod pratnjom opremljeni preko Vinkovaca u Osijek. Osim Huseinove žene i sina Muhameda bilo je još s njim 50 pratilaca, 22 žene, 26 djece i 40 sluga, 20 atova i 111 konja. U pratnji bio je i njegov terzibaša Mostić. Od viđenijih Bošnjaka bili su još: Ali paša Fidahić, Mujaga Zlatarević, Mahmudbeg Gradaščević, Mustafabeg Tuzla, Eminbeg kapetan Maglaja, derventski kapetan Mahmutbeg, dobojski kapetan Sinanbeg, krupski Mehmedbeg, Salihaga Tufekčić i drugi.

Odlomak iz hamajlije Husein kapetana.

Gradaščević je ponio sa sobom 3000 zlatnih dukata, 2 vreće srebrenog novca, 2 vreće talira, 2 vreće cvanciga, 2 handžara zlatom okovana, 4 srebrene kubure, 2 sablje okićene draguljima, 2 zlatna fišekluka, 7 džeferdara u zlatu, zlatni sat sa 4 poklopca, srebreni sat, 1 zlatnu duhansku kesu, 2 srebrena svijećnjaka, 4 zlatom izvezena odijela, 38 pari srebrenih pištolja, 38 pušaka okovanih zlatom i srebrom, 4 urešena handžara, 1 džilit, 2 koplja i 2 bajraka.[71])

Kud su sve ove i mnoge druge stvari došle, Bog zna. Poznato mi je samo, da je nešto njegova oružja doprlo kasnije u bečki Kunsthistorisches Museum. Uzeiraga Hadžihasanović trgovac antiknim stvarima u Sarajevu posjednik je jedne Huseinove hamajlije, koja je po sudu stručnjaka remek djelo arapske kaligrafije. Sarajevski muzej ima jedan Huseinov ćurak.

Gradaščević je bio s ostalim prvacima u Osijeku zapravo interniran. Stanovali su u jednoj vojarni kraj stare tvrđave. Na njih se strogo pazilo premda su se mogli slobodno kretati

71) Ove su stvari navedene u iskazu, što je sastavljen 4. srpnja 1832. i poslan u Beč dvorskom ratnom vijeću Tu se naziva Husein uzurpatorski ex-vezir i kapetan od Gradačca Huseinbeg.

po gradu i najbližoj okolici. S prijateljima u Bosni nijesu se smjeli dopisivati. Biskup Strossmayer bio je u ovo doba gimnazijalac i pričao je kako je s ostalom djecom često išao gledati Zmaja od Bosne, kako jaše sa svojom pratnjom i kako su se nadmetali u bacanju džilita.[72])

Već krajem lipnja povratiše se neki emigranti u Bosnu, vjerujući u amnestiju Kara Mahmudovu, ali kad ih ovdje zatvoriše ne htjede se niko više vraćati. U to se sporazumi knez Miloš s velikim vezirom, da Miloš ponudi svima emigrantima amnestiju. O tome je knez pisao Avramu Petronijeviću 28. lipnja (po st.) među inim ovo: »U našoj politici stoji nam igrati ovu rolu: vaditi Turcima oproštenija, biti Hristijani i još najglavniji neprijatelji Bošnjaka.«[73]) Istoga dana uputio je Miloš pismo Alibegu Karafeziću i pozvao Bošnjake i Arnaute iz ćesarovine u Srbiju osim Zmaja i Fidahića. Mnogi su prešli i bili pomilovani.

Gradaščević prelazeći u Slavoniju, držao je, da će biti primljen kao vezir, ali se u tome ljuto prevario. Austrijske su ga vlasti uvrijedile svojim postupkom, uz to su mu i imovinu konfiscirale. Uzalud je tražio Husein, da ga puste caru Franji u Beč, a uzalud se i tužio knezu Metternichu. Uz to ga ni u Osijeku nijesu puštale s mirom turske vlasti. Na 17. lipnja pisao je beogradski vezir Husein paša na austrijske vojne vlasti, neznajući da je Gradaščević napustio Bosnu, da mu se ne dozvoli prijeći granicu, jer on nije politički krivac već prosti zločinac, koji je mnoge nedužne ljude otpremio na drugi svijet, imetak im konfiscirao i opljačkao državnu kasu. Slično je pisao veliki vezir i Metternichu. U pismu naziva Huseina zlikovcem i traži da se izruči. Metternich odbije ovaj zahtjev. Sada se razvila prepiska između Beča i Stambola, s kojom je u vezi i Huseinov popis raznih stvari i gotovine, što je iza njega ostala u vezirskom dvoru u Travniku, poslan preko Beča Porti.[74]) Kako se Husein uz svu strogost i pažnju vojnih vlasti počeo dopisivati s pristašama u Bosni, odlučilo je dvorsko ratno vijeće premjestiti ga u Komoran, ali ovo nije izvršeno, jer je u isto vrijeme poručio Metternich Gradaščeviću, da se obrati sultanu s molbom za milost i da će se ćesar za nj zauzeti. Metternich je to učinio, jer mu je austrijski poslanik u Carigradu javio, da je Porta pristala da Huseina pomiluje. Na ovu poruku predali su Husein i Fidalić molbu za pomilovanje. U rujnu 1832. stigao je ferman, kojim je Gradaščeviću dozvoljeno

72) Martić: Zapamćenja str. 7., — Jelenić: Kultura i bosanski franjevci II. str. 141.

73) Gavrilović o. c. str. 370.

74) Riza eff. Muderizović: O blagu Husein kapetana Gradaščevića (Zmaja od Bosne), kojeg je ostavio u vezirskoj palači u Travniku pri bijegu u Srijem nakon poraza kod Sarajeva. Gl. zem. muz. 1927., str. 215-220.

prijeći u Tursku, ali da ne živi u Bosni, nego gdje mu Porta odredi i da najprije dođe u Carigrad. Odmah je odveden u Zemun, gdje mu je general Fojt pročitao carski ferman. Uz to mu je stavljeno na volju, da ostane na austrijskom tlu ili da ode u Tursku. Tek nakon dugog kolebanja i to najviše zbog toga, što mu je bilo zabranjeno živjeti u Bosni, odluči se peti dan za prijelaz u Tursku u potpunoj rezignaciji ne pitajući, šta će biti. Na 1. listopada prešao je u Beograd, a 3. se prikazao veziru. S njim pređoše Fidahić, Zlatarević i Krupa kapetan s pratnjom.

Ovom predajom potpuno je svršen ovaj pokret.

Neuspjeh i neizvjesnost što ga čeka u Carigradu obori Huseina na postelju. Dva mjeseca ležao je u Beogradu, a kroz to vrijeme beogradski vezir izradi svima osim Huseinu i Fidahiću povratak u Bosnu. Milošev tjelesni liječnik dr. Bartol Kunibert posjećivao je Huseina i njemu imamo zahvaliti točan opis Zmaja od Bosne.

»Husein kapetan« piše Kunibert — imađaše po gotovu 30 godina, stas mu bijaše srednji, izgled interesantan, pogled blag i sumoran, osmjeh pun draži i tuge, njegove krupne oči natkriljivahu guste i ukrštene obrve, bjeloća njegove kože izdavaše više đurđijanski tip njegove majke no onaj ponosnoga, surovoga i poludivljeg Bošnjaka. Jedva bi se moglo vjerovati, da se pod ovim nejakim i nježnim tjelesnim sastavom mogla skrivati ovako krepka duša, vojnički darovi, velika taština, a naročito lična hrabrost, dotjerana nekada do drskosti. Iskren i marljiv musliman, on je brižljivo vršio spoljne obrede svoje vjere i propise Kurana i ni zašta na svijetu ne bi on propustio onih pet molitava dnevno, šta više, često su ga viđali kako za vrijeme razgovora okreće oči k nebu i ponavlja sasvim tiho po neku molitvu ili stihove iz Kurana, i protiv općeg običaja svojih sunarodnika uzdržavaše se on brižljivo od raznih vinskih i alkoholnih pića zabranjenih zakonima islamizma.«[75])

U prosincu uputio se Husein s Ali pašom Fidahićem, dvojicom sluga i jednom sluškinjom u Carigrad. Sultan mu ponudi da se primi velikog čina nad nizamom. Nadao se tako, da će njegov primjer i druge potaknuti na pokornost. Husein vjeran svojim načelima odbije tu ponudu. Zato bude prognan s Fidahićem u Trapezund. Prije no što je otišao umrije u Carigradu. Dan njegove smrti nije poznat, ali se može približno odrediti. Bećirbeg Gradaščević, danas najstariji član ove porodice, poznavao je onu služavku, koja je s Huseinom otišla u Carigrad. Ona mu je pripovjedala, kako se Zmaj od Bosne spremao, da proslavi Mevlud i pokupovao sve, što je bilo potrebno. I upravo onaj dan kad se imalo to obaviti došao je kući

75) Kunibert: Srpski ustanak i prva vladavina Miloša Obrenovića, Beograd 1901., str. 312. (Preveo dr. M. R. Vesnić.)

i uzimajući abdest pozlilo mu, počeo je povraćati i u tome ispustio dušu. Pokopan je na Ejubu, gdje mu se i sad grob vidi. Mevlud 1249. pao je na 30. srpnja 1833. i po tome Huseinova smrt pada negdje ovih dana. Misli se, da je otrovan a u ono je vrijeme harala i kolera, pa je moguće da je umro i od zaraze.

Husein kapetan umro je u cvijetu mladosti. Bio je najznamenitija ličnost svoga doba u Bosni, i kako sam piše u jednom pismu, njegovoj nesretnoj sudbini više je kriva volja naroda, starina njegove porodice, i njegovo bogatstvo nego njegova težnja za čast i vlast. On je posljednji kapetan Gradačca.

Dvojica naših književnika obradiše ovaj pokret. Josip Eugen Tomić napisao je roman pod naslovom »Zmaj od Bosne« (1879., 1898.) koji je prevela na njemački jezik Olga Filipović (Zagreb 1910.) i Krsto Pavletić dramu »Bratski Inat« (1911.), oba djela izdala je Matica Hrvatska. Interesantno je da o ovome pokretu nema ni jedne narodne pjesme.

Iza Huseina ostao je jedini sin Muhamedbeg. Nakon povratka iz Beograda živio je kraće vremena u Sarajevu kod Mujage Zlatarevića a onda u Gradačcu, gdje je i umro 1271. (1854.—55.). Pokopan je pod munarom očeve džamije. Muhamedbegova kći otišla je s majkom u Carigrad i tamo umrla bez potomaka nešto prije 1878. S njom su izumrli direktni potomci Huseinovi.

Brat Huseinov Osman paša umro je u Gradačcu 4 ramazana 1249. (14. I. 1834.), a Hadži Bećirbeg 1263. (1847.). Oba su ostavili lijep vakuf.

Ali paša Fidahić povratio se u Bosnu 1835. i do 1840. živio je u Bijeljini. Ove godine ponovno se digao na oružje protiv paše Vedžihije i bio ponovno prognan u Malu Aziju. Umro je na otoku Cipru. U Bijeljini žive njegovi potomci i zovu se Pašići.

Drugi Huseinov prijesni prijatelj Mujaga Zlatarević povrativši se iz emigracije živio je u Sarajevu i bavio se svojim zanatom sve do 1. ožujka 1863., kada ga zateče smrt u 65. godini života. Pokopan je u dvorištu džamije u Mjedenici.

„HASAN KIKIĆ" ... Sarajevo

Biblioteka grada Sarajeva

Sarajevska
S
II 135
929 Gradaščević H.

0116218

COBISS ®